

DEFTER-İ TEŞRİFÂT

(دفتر تشریفات)

XVII. yüzyıl sonları ile XVIII. yüzyıl başlarında yaşayan Teşrifatizâde Mehmed Efendi'nin Osmanlı teşrifat kanunlarını derlediği eseri.

Eserin müellifi Mehmed Efendi, divan kâtipleri arasına girip yirmi sekiz yıldan fazla bir süre Dîvân-ı Hümâyün'da teşrifatçılık ve devâtdarlık görevlerini yürüten Ni'metî mahlaslı Ahmed Efendi'nin (ö. 1121/1709-10) oğlu olup babasının görevi dolayısıyla Teşrifatizâde diye şöhret kazanmıştır. Hayatı hakkında fazla bir şey bilinmeyen müellif, babasının uzun süre teşrifatçılık hizmetinde bulunmuş olmasının sağladığı imkânlar çerçevesinde, zamanında oldukça karışık halde bulunan teşrifat kanunlarını derleyerek eserini meydana getirmiştir. Eserin girişinde Osmanlı âdet ve usullerinin, teşrifat kayıtlarının müracaata elverişli olmayan durumun dolayısıyla unutulmasına gönlünün razı gelmediğini belirten Mehmed Efendi, 1695'te II. Mustafa'nın cülûsu merasimiyle başlamak üzere *Defter-i Teşrifât*'ı kaleme almıştır. Eserini hazırlarken teşrifat defterleri, kanunnâmeler ve tarih kitaplarından faydalandığı gibi Dîvân-ı Hümâyün'un kanunları iyi bilen görevlileriyle de görüşmüştür.

Eserde önce cülûs münasebetiyle yapılan merasimler ele alınmış, II. Ahmed'in vefatı üzerine II. Mustafa'nın tahta çıkışı, eski padişahın defni, yeni padişahın Ebû Eyyüb el-Ensârî Türbesi'nde kılıç

kuşanması anlatılmış, sipahi, silâhtar, yeniçeri, cebeci, topçu ile top arabacı ocaklarına verilen bahşişlere temas edilmiştir. Daha sonra bizzat padişahın sefere çıkması durumunda "tuğ ve otağ ihracı" münasebetiyle yapılan merasimlerden söz edilerek sefere katılanların tertipleri, ihtiyaçlarının temini, idareleri ve dikkat edilmesi gereken hususlar hakkında bilgiler verilmiştir. Dîvân-ı Hümâyün ve arza dair teşrifat kanunlarının derlendiği kısımda ise divan günü sarayda kimlerin toplandığı, divanhânedeki bulunanların tertipleri, toplantı sırasında kimlerin hangi işle meşğul olduğu ve kurulan sofraların tasviriyile arza girme yetkisine sahip olanların tesbiti gibi konulara yer verilmiştir. Ayrıca vezîriâzam, vezirler ve şikk-ı evvel defterdarının özel günlerdeki kıyafetleri ve bunların maiyetindeki hizmet erbabı ile görev ve yetkileri hususunda da bazı bilgiler verilmiş, vezîriâzamlar hakkında Lutfî Paşa'nın *Âsâfnâme*'sinin birinci babı nakleldikten sonra cuma ve çarşamba divanları ile sadrazamın "kola çıkışı" sırasındaki alay tertibi ve serdâr-ı ekrem olarak sefere gidişi halinde sancak-ı şerifin kendisine teslimi üzerinde durulmuştur. Ramazanın yirmi beşinden bayram gününe kadar olan tebrik ve ziyaretler, bayram günü yapılan merasimler, padişahın cuma selâmı ve türbe ziyaretleri, mevlid-i şerif meclisi, şehzade doğumları, sultanların nikâh akdi, elçilerin karşılanması, sadrazam ve padişah huzurlarına kabulleri de eserde anlatılan diğer konuları teşkil eder.

Süslü bir ifadeyle kaleme alınan eserde merasimler, şartlar dolayısıyla yapı-

lan değişikliklere de yer verilerek genel olarak ve sistemli bir şekilde anlatılmakta ve yerî geldikçe hazır bulunanların kıyafetleri de açıklanmaktadır. Çeşitli kimselere tebrik, taltif veya ikram olarak giydirilen hil'atlerin sayıları, dökümü ve buna benzer ayrıntıları üzerinde durulmayıp teşrifat, rûznâmçe veya masraf defterlerinde gerekli bilgilerin bulunduğuyla işaretlenildiği de dikkati çekmektedir. Türk kültür tarihi bakımından büyük bir önem taşıyan eser Dîvân-ı Hümâyün bürolarının görevleri, vezir, beylerbeyi, sancak beyi ve rikâb ağalarının emekli olma sebepleri ve kendilerine verilen haslarla gediklilerin hangi görevlerde istihdam edildikleri ve sayıları gibi teşkilâta dair hususlarda da değerli bilgileri ihtiva etmektedir.

Defter-i Teşrifât'ın İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (TY, nr. 9810) bir nüshası mevcut olup Viyana'da bulunan iki nüshasının ise eksik olduğu anlaşılmaktadır (bk. Babinger, s. 255).

BİBLİYOGRAFYA :

Teşrifatizâde Mehmed, *Defter-i Teşrifât*, İÜ Ktp., TY, nr. 9810; Sâlim, *Tezkire*, İstanbul 1315, s. 679; Babinger (Üçok), s. 255.

FİLİZ ÇALIŞKAN

DEFTERDAR

(دفتردار)

Osmanlılar'da maliye teşkilâtının başı.

Osmanlılar'da genel olarak diğer devlet müesseseleri gibi defterdarlık da daha önceki Türk ve İslâm devletlerinin müessesesi ve teşkilâtlarına dayanmaktadır. Defterdar, Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve Anadolu Selçuklularında "müstevfi" veya başında bulunduğu divana Dîvânü'z-zimâm ve'l-istifâ dendiği için "sâhib-i dîvân-ı istifâ" adıyla anılırdı. İlhanlılar maliyenin başındaki şahıs için XIII. yüzyıla kadar "defterdâr-i memâlik" tabirini kullanmışlardır. Müstevfilîğin ihdasından sonra defterdâr-i memâlik ikinci dereceye düşmüştür (Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 224). Mehmet Zeki Pakalın'ın, bu tarihî gelişmeye temas etmeden defterdâr-i memâlik eyalet maliye işlerine bakan şahıs olarak göstermesi hatalıdır (*Maliye Teşkilâtı Tarihi*, I, 5). Osmanlılar İlhanlılar'daki bu tabiri benimseyerek devletin malî işlerinde birinci derecede sorumlu olan şahsa defterdar demişlerdir.

Teşrifatizâde Mehmed Efendi'nin *Defter-i Teşrifât* adlı eserinin ilk iki sayfası (İÜ Ktp., TY, nr. 9810)

Osmanlı resmî terminolojisinde Bâb-ı Defterî olarak da anılan defterdarlık müessesesinin ne zaman kurulduğu hakkında kesin bilgi bulunmadığı için bu müessese ile uğraşanlar çeşitli tahminlerde bulunmuşlardır. Defterdarlığın kuruluşunu Orhan Bey devrine kadar götürülenler varsa da o devirde malî işler için ayrı bir müessese kurulabilecek kadar gelişme olmadığından bu mümkün değildir. Pakalın bazı karînelerden hareketle kuruluşu I. Murad devrine kadar çıkarırken Uzunçarşılı II. Murad devrine ait bazı vakfiyelerdeki şahitler arasında "defterdar" ve "defterî" sıfatını taşıyanların bulunmasına dayanarak defterdarlığın en geç XV. yüzyılın başlarında, belki de XIV. yüzyıl sonlarında var olduğunu ileri sürmektedir. Bu tahminlerin ışığı altında defterdarlığın XIV. yüzyılda kurulduğu söylenebilir. Fâtih Kanunnâmesi'nde defterdarın vazife ve selâhiyetleriyle teşrifattaki yeri tesbit edilmiş olduğuna göre müessesenin XV. yüzyıl ortalarında tamamen şekillenmiş olduğu açıktır.

Başlangıçta sadece bir defterdar varken devletin büyüyüp gelişmesiyle birlikte malî işlerin çoğalması defterdar sayısının artırılmasını gerektirmiştir. Fâtih Kanunnâmesi'nde "başdefterdar" ve "defterdarlar" tabirlerinin geçmesi, ikinci defterdarlığın bu devirde kurulduğunu göstermektedir. Defterdar sayısı ikiye çıkarılınca biri Rumeli, diğeri Anadolu'nun malî işlerine bakmaya başlamıştır. Ancak Rumeli defterdarı daima Anadolu defterdarından önce gelmiş ve başdefterdar kabul edilmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Doğu Anadolu ve Suriye'yi zaptından sonra ülkeye yeni katılan toprakların malî işleriyle uğraşmak için merkezi Halep'te olmak üzere Arap ve Acem Defterdarlığı adıyla yeni bir defterdarlık kuruldu. Kanûnî Sultan Süleyman'ın saltanatının başlarında ise "şikk-ı sâni" adıyla bir defterdarlık teşkil edilip yalılarla İstanbul'daki mukâtaalar buraya bağlandı. Uzunçarşılı, bu defterdarlığın kuruluşunun 1540-1560 arasında olduğu kanaatine varmışsa da (*Merkez-Bahriye*, s. 328, not 1) gerek 1524-1525 yılı bütçesinde şikk-ı sâni defterdarlığından bahsedilmesi (Sahillioğlu, s. 435), gerekse 1520'li yıllara ait ferman ve beratların arkasında üç defterdar imzasının bulunması (BA, A.DVN, Dosya 1, nr. 25/1, 29), şikk-ı sâni defterdarlığının en geç 1525'te mevcut olduğu hakkında şüphe bırakmamaktadır. Ayrıca 1567-1568'de biri Rumeli, diğeri Anadolu vilâyetlerine ait olmak üzere ikişer şikk-ı evvel ve

şikk-ı sâni defterdarlığı tesbit edilmekteyse de (Barkan, s. 300-301) diğer kaynaklarda iki şikk-ı sâni bulunduğu dair bir kayıt olmadığı gibi ferman ve beratların arkasında üçten fazla defterdar imzasına rastlanmamaktadır. XVI. yüzyılın son çeyreğinde -en geç 1584'te- Tuna yalılarındaki haslar için Tuna Defterdarlığı da denilen şikk-ı sâlis defterdarlığı kuruldu, ancak bu uzun ömürlü olmadı. Yavuz Selim devrinde kurulan Arap ve Acem Defterdarlığı da II. Selim'in saltanatının ilk yıllarında sırasıyla Diyarbekir, Şam, Erzurum ve Trablusşam'ın bu idarî birimden kopmasıyla beş eyalet defterdarlığına ayrıldığından XVI. yüzyıl sonlarında sadece üç defterdarlık kalmış ve iki asır kadar bu şekilde devam etmiştir. Ancak XVII. yüzyılda bu defterdarlıkların isimlerinde değişiklikler yapıldı. Anadolu defterdarı aynı zamanda "şikk-ı sâni defterdar" olarak anılırken daha önce şikk-ı sâni adını taşıyan defterdara "şikk-ı sâlis" denilmeye başlandı.

XVIII. yüzyıl sonlarına kadar başdefterdarlığın öneminin artması dışında durumda pek değişiklik olmadı. III. Selim devrinde Nizâm-ı Cedîd ordusunun kurulmasıyla bunun malî işlerine bakacak yeni bir hazine ve defterdarlığa lüzum görülerek (1793) bu ordunun başındaki "Tâimli Asker Nâzırlığı" da uhdesine verilen şikk-ı sâni defterdarı bundan böyle "İrâd-ı Cedîd Nâzırı" adıyla anılmıştır. Ancak Nizâm-ı Cedîd ordusu gibi bu müessese de III. Selim'in tahttan indirilip öldürülmesiyle ortadan kalkmıştır.

1795'te Zahirî Nâzırlığı kurulunca şikk-ı sâlis defterdarlığı bununla birleştirilmiş (Cezar, *Toplum ve Bilim*, s. 122), Tersane Hazinesi'nin kurulmasından sonra ise Tersane nâzırı şikk-ı sâlis kabul edilip Zahirî nâzırları şikk-ı râbi' derecesine indirilmiştir (Cezar, *İFM*, s. 361).

II. Mahmud döneminde Mukâtaat Hazinesi kurulunca başında bulunan vazifeliye yine nâzır adı verildi; Mukâtaat Hazinesi, Mansûre Hazinesi adını aldıktan (1834) ve önemi arttıktan sonra başına getirilen şahıs da Mansûre defterdarı olarak anılmaya başlandı. Tanzimat'ın arefesinde müessesede birkaç defa değişiklik yapıldı. 1837 sonlarında Hazîne-i Âmire ile Darphâne Hazinesi birleştirilince başdefterdarlık lağvedilip yeni müessesenin başına getirilen şahsa Darphâne-i Âmire defterdarı adı verildi. Şubat 1838'de iki hazine ayrılarak Hazîne-i Âmire Mansûre Hazinesi ile birleştirilip defterdarlık Maliye Nâzırlığı haline getirildiyse de ertesi yıl hazineler

yeniden ayrıldığından Hazîne-i Âmire'nin başına yine defterdar geçirildi. Fakat 1841'de bu defa kesin olarak iki hazine birleştirildiğinde defterdarlık müessesesi de yerini Maliye Nezâreti'ne bıraktı (Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalm ve Değişim Dönemi*, s. 252 vd.).

Defterdarın Vazife ve Selâhiyetleri. Fâtih Kanunnâmesi'ne göre defterdar padişahın malının vekilidir. Defterdarın müsaadesi olmadan hazineden tek bir akçe çıkarılmasına dahi izin verilmemiştir. Ancak bu, defterdarın harcamaları danışmadan yapacağı mânasına gelmez. Defterdarların arzetmeksizin hazineden verebilecekleri miktar 2 akçeyi geçmezdi. Maliye ile ilgili hükümler defterdar tarafından yazılırdı. Defterdarlar Dîvân-ı Hümâyün üyesi olup malî konularla ilgili davalar başdefterdar tarafından görülür ve hükümlerin yazılması için gerekli buyrukları yine onun tarafından verilirdi. Başdefterdarlar, verecekleri kararalarda ve padişaha sunacakları hususlarda daima sadrazama danışarak rızasını almak mecburiyetindeydiler. Gizliliği olan meselelerde defterdar sadrazamla özel olarak konuşur, bu nevi konuşmaların vezirler tarafından bile duyulmasına itina edilirdi. Diğer defterdarların divanda fazla bir rolleri yoktu. Ancak başdefterdarın ordu ile sefere iştiraki halinde Anadolu defterdarı ona vekâlet eder, şikk-ı sâni defterdarı ise yanında bulunurdu. Defterdarlar divan üyesi olarak vezirlerle birlikte salı günleri arza girer, ulûfe dağıtılacağı günler ulûfe telhisini okur, yılda bir defa padişaha bütçeyi sunarlardı; daha sonra da kendilerine hil'at giydirilirdi. Bu hususta Fâtih Kanunnâmesi'nde, "Yılda bir kere rikâb-ı hümâyûnuma defterdarlarım îrâd ve masrafım okuyalar. Hil'at-ı fâhîreler giydirile" şeklinde bir madde bulunmaktadı (bk. Özcan, s. 41). Defterdarlar çavuşluk, sipahlık, kâtiplik tevcihi hususunda arzda bulunabilirlerdi.

Defterdarın, kârlarını arttırmak için halka zulmetmekten çekinmeyen mültezimler hususunda son derece dikkatli olması ve gereğinde sadrazama arz ederek cezalandırılmalarını sağlaması icap ediyordu ("Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi", *MTM*, 1/3, 516-517). Özellikle hazineye girecek paranın tam ayar olduğunun tesbiti hassasiyet gösterilmesi gereken konulardan biriydi. Bunun için defterdarın hazineye "yakmadan" (sahih olup olmadığını kontrol etmeden) para sokması ve darphâneyi yoklaması, ayrıca hazineden emeklilik vermemeye çalışması gerekiyordu (Kütükoğlu, s. 37-38).

Başdefterdar, konağında da divan akdederek malî konular hakkında dava dinlerdi. Sefere gidildiğinde ise hazine çadırı -padişahların sefere gittiği zamanlarda- padişah otağının önünde kurulur ve defterdar burada dava dinlerdi. Defterdarlar, kendi kalemlerinden çıkan evraka "kuyruklu imza" denilen imzalarını koyarlardı. Muameleli evrak üzerindeki defterdar imzaları ise kuyruksuz olurdu. Ayrıca maliyeden yazılan ferman ve beratların arkasına kanuna göre her üç defterdarın imza atması gerekiyordu. Filerin bir ile üç arasında değişen ve kâğıdın ön yüz yazısının ters istikametine konulan bu imzalar, XVII. yüzyıl ortalarına kadar yan yana olup başdefterdarın kâğıdın orta yerinde bulunur, diğerleri sola doğru kayardı. Sultan İbrâhim devrinden itibaren kuyruklu imza atma hakkı sadece başdefterdara tanındıktan sonra ferman ve beratların arkalarındaki imzaların sayısı ve yerleri de değişmiş, biri kâğıdın üst kenarına yakın olmak üzere alt alta atılan iki imzadan başdefterdara ait olan alttakine kuyruk konmuştur.

Defterdarların idaresi altındaki kalemler ayrılmış olup bunlar birer kalem şefinin başkanlığında olmak üzere muhasebe, mukâtaa, mevkufat, vâridat, kıla' tezkireciligi ve tezkire-i ahkâm kalemleriydi.

Doğrudan doğruya başdefterdara bağlı olarak icra ve tahsilde bulunan memurlar ayrı bürolarda görev yaparlardı. XVII. yüzyılda bunlar başbâki kulu, cizye başbâki kulu, veznedarbaşı, sergi nâzırı ve sergi halifesi olup her birine bağlı birçok memur borçların tahsili, tahsilât ve tediye kontrolü, sikkelerin ayarı ve hazine muâmelâtının defterlerini tutmak gibi görevleri yerine getirirlerdi.

XVIII. yüzyılda beş defa başdefterdarlık makamına getirilmiş olan Sarı Meh-

med Paşa defterdarın haysiyet, vakar ve istikamet sahibi, dindar, devlet malının toplanmasında bilgili olması gerektiği üzerinde durur. Ona göre ehil olmayanlar kayırma veya rüşvet yoluyla bu mevkiye getirilmemelidir. Devlet hazinesinin korunması çok mühim bir konu olduğundan defterdarın, hazineyi kendi çıkarları uğruna zayıf düşüreceklere karşı dikkatli ve tedbirli olması gerekir. Defterdarlar tamah ve garazdan da uzak olmalı, devletin kendilerine tahsis ettiği meblağlarla yetinmeli, özellikle rüşvete yanaşmamalı, hazinenin gelirini arttırmak, buna karşılık masrafını azaltmak için gayret sarfetmelidirler. Öte yandan defterdarın rahat çalışabilmesi için sadrazam tarafından kendisine malî konularda tam bir serbestiyet verilmeli, ket-hüdâ ve diğer yakınlarının esiri edilmemelidir. Rüşvet almak için sık sık defterdar değiştirilmesi maliyeyi içinden çıkılmaz durumlara sokar. Defterdar hakkında çıkarılan dedikodulara da aslı araştırılmadan rağbet edilmemeli ve azil yoluna gidilmemelidir. Herhangi bir sebeple azledilen bir defterdarın daha önce maiyetinde bulunan kimselerin emrinde çalıştırılmaması da dikkat edilmesi gereken hususlardandır (*Nesâyihi'l-vüzerâ ve'l-ümerâ*, s. 51 vd.).

Fâtiha Kanunnâmesi'ne göre defter emini ve şehremini, 300 akçe kadılar ve reisülküttâblar defterdarlığa getirilebilirdi. Başdefterdarlığa ise mal defterdarları tayin edilebilirdi. Mal defterdarlarına 450.000 akçelik sancak verilir ve doğrudan doğruya vezirliğe yükseltilebilirdi. Defterdarlara 600.000 akçelik has, 150.000-240.000 arasında sâlyâne verilir, başdefterdar 90.000, mal defterdarları 80.000 akçe ile emekliye sevk edilirdi. Has tevcihlerinde defterdarın yük başına 1000 akçe "imza hakkı", hazineye para tesliminde binde yirmi kesri minzama alma hakkı olduğu gibi havâss-ı hümâyun (padişah hasları) âşârından da kendisine yiyecek yardımında bulunulurdu. Ayrıca defterdarın maiyetindeki kâtiplere de "kitâbet hakkı" verilirdi.

Divân-ı Hümâyun üyesi olan defterdarların Kubbealtı'ndaki mevkileri sadrazamın sol yanında ve maliye kâtiplerinin oturdukları bölmeyle bitişik olan tarafta idi. Toplantıların bitiminde yenilen yemekte başdefterdar sadrazamın sofrasında yer alırken diğer defterdarlar vezirlerle beraber ayrı bir sofraya otururlardı. Padişahın huzurunda yapılan merasimlerde padişah, vezirlerde olduğu gibi başdefterdarın tebriklerini de

ayakta kabul ederdi. Defterdarların teşrifattaki yeri kazaskerlerin altındaydı.

Başdefterdar pâyve ve itibarda nişancı ile eşit sayıldığından teşrifatta kıdemlerine bakılırdı. Defterdarlara gönderilen hükümlerde kullanılan elkâb da Fâtiha Kanunnâmesi'nde tesbit edilmiş olup hükümün divan veya maliyeden yazılmasına göre değişiklik gösterirdi.

Kenar ve Timar Defterdarları. Eyaletlerdeki malî işler, eyalet defterdarı veya kenar defterdarı denilen vazifeliler tarafından görülürdü. Bu defterdarlıklar da merkezdekine küçük birer modeli gibi teşkilatlanmış olup tezkireci, muhasebeci, veznedar, mukabelecî, rûznâmecî gibi şef durumundaki vazifeliler ve bunların maiyetinde kâtipler bulunurdu.

Timar defterdarı ise vilâyetlerde timar işleriyle uğraşan defterdarlardı. Bir nevi nüfus ve vergi sayımı olan tahrirlerde vazife aldıkları gibi timarlarla ilgili diğer hususlar da bunlar tarafından görülürdü. Bundan dolayı son derece dürüst ve namuslu kimselerden seçilirlerdi.

BİBLİYOGRAFYA :

Kaynak Eserler. BA, A.DVN, Dosya 1, nr. 25/1, 29; "Fâtiha'nın Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi" (nşr. Abdülkadir Özcan, TD, sy. 33 [1982] içinde), s. 7-56; "Lütfî Paşa Âsafnâmesi" (nşr. Mübahat S. Kütükoğlu, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan içinde), İstanbul 1991, s. 37-38, 75, 94-95; "Tevkî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi", MTM, 1/3 (1331), s. 516-517; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Nesâyihi'l-vüzerâ ve'l-ümerâ* (nşr. Hüseyin Rağıp Uğural), Ankara 1969, s. 51 vd.

İncelemeler. Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 45-46, 103, 224, 229-233; a.m.f., *Merkez-Bahriye*, s. 325-357; a.m.f., "Defterdâr", İA, III, 506-508; Pakalın, I, 411-418; a.m.f., *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442-1930)*, Ankara 1978, I, 5, 8, 10, ayrıca tür.yer.; a.m.f., "Teşkilât-ı Atıkada Defterdar", TOEM, XVI/14 (91) (1926), s. 96-102; XVI/16 (93), s. 234-244; Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul 1986; a.m.f., "Osmanlı Devleti'nin Malî Kurumlarından Zahire Hazinesi ve 1795 (1210) Tarihli Nizamnâmesi", *Toplum ve Bilim*, sy. 6-7, İstanbul 1993, s. 111-156; a.m.f., "Osmanlı Devleti'nin Malî Kurumlarından Tersâne-i Âmire Hazinesi ve Defterdarlığı'nın 1805 Tarihli Kuruluş Yasası ve Eki", İFM (Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan), XLI/1-4 (1984), s. 361-388; a.m.f., "Osmanlı devleti'nin Merkez Malî Bürokrasi Tarihine Giriş: XIII. Yüzyılda Bâb-ı Defteri", *Toplum ve Ekonomi*, sy. 4, İstanbul 1993, s. 129-160; Ömer Lütfi Barkan, "H. 974-975 (M. 1567-1568) Malî Yılına Âit Bir Osmanlı Bütçesi", İFM, XIX/1-4 (1960), s. 277-332; Halil Sahillioğlu, "1524-1525 Osmanlı Bütçesi", İFM (Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan), XLI/1-4 (1984), s. 415-452; B. Lewis, "Daftardâr", *EI²* (İng.), II, 83.

Defterdar
(Ârif
Mehmed Paşa,
Mecmûa-i
Tesâvir-i
Osmâniyye,
İstanbul 1279,
levha 10)